

az állapot egyrészt lehetőséget biztosított a belső fejlődésre (legalábbis a következő fél évszázadra), másrészt Bécs – éppen a Pálffy Géza által impozáns módon bemutatott pénzügyi nehézségei miatt – amúgy sem tudott volna megfelelő és hathatós védelmet nyújtani Erdélynek komolyabb oszmán offenzíva esetén. Aligha hihető ugyanis, hogy egy „Habsburg-Erdélyt” a Fényes Porta sokáig békében hagyott volna, ez ellentmond az oszmán birodalom működési elveinek, hódításra épült struktúrájának. A kortársak ilyen irányú aggodalma tehát érthető, s így az utókor nézőpontjából, a modern kor történetésének szemszögéből sem lenne indokolt, hogy politikai hibának minősüljön a Félholddal történő *modus vivendi* keresése az erdélyi fejedelemség esetében.

Bocskai István Habsburg-ellenes mozgalmának megítéléséről a jövőben bizonyára még sok vita folyik majd, Pálffy

Géza érdeme, hogy ezt az eszmecserét elindította, az általa elemzett levéltári anyag és a kiterjedt, soknyelvű nemzetközi szakirodalom alapján markáns véleményt fogalmazott meg, új szempontokkal járult hozzá eddigi ismereteinkhez. Következtéseinek időtállóságáról további szakmai megfontolások szülehetnek majd. Az viszont kétségtelen, hogy monográfiája új alapokra helyezte a 16. századi magyar történelem szemléletét, munkája a korszakkal foglalkozó szakemberek számára megkerülhetetlen lesz a továbbiakban. Ez már csak azért is így van, mert a könyvhez csatolt rendkívül gazdag tudományos apparátus (forrás- és irodalomjegyzék, táblázatok, ábrák, térképek, személy- és helynévmutató) felbecsülhetetlen segítséget nyújt – s egyben mértéket és színvonalat is jelez – az újabb kutatások számára.

Bitskey István

MACZÁK IBOLYA: ELORZOTT SZAVAK. SZÖVEGALKOTÁS 17–18. SZÁZADI PRÉDIKÁCIÓKBAN

H. n. [Szigetmonostor], WZ Könyvek (Szépmíves Bt.), é. n. [2010], 202 l.

Maczák Ibolya könyve újabb értékes dokumentuma a prédikációirodalom örövendetesen megélénkülő kutatásának: igen figyelemreméltó adalékokkal járul hozzá az ilyen típusú szövegek létrehozásának vizsgálatához. A 17–18. századi szerzők forráshasználati módjait, szerkesztési eljárásait keresve elsősorban a primér szövegekre támaszkodik, de a korabeli elméleti munkákat éppúgy figyelembe veszi, mint a szakirodalom újabb eredményeit. Az utóbbiakat lényegesen meghaladva minden eddigénél árnyaltabb rendszert dolgoz ki és

alkalmaz a szövegalkotás módszereinek bemutatásához, jellemző példák alapján.

A munka alapkérdése, hogy a prédikációk szerzői mit és hogyan merítenek mások vagy éppen saját maguk korábbi szövegeiből, milyen változtatásokat végeznek a készen talált anyagon, és ezeknek a műveleteknek a sorozata milyen új minőséget hoz létre. Ennek megfelelően a vizsgálatok középpontjában a szövegalakítási technika áll, az összeszerkesztésként értelmezett kompiláció. Maczák Ibolya feltárja és rögzíti az átvételek forrását, mértékét, a ha-

sonló vagy megegyező részletek elhelyezkedését az eredeti és az újonnan létrehozott szövegben. Az is világossá válik, hogyan lesz az olvasási módból írásmód: a prédikátor más szerzők műveit olvasva azokat kijegyzetelte – excerpálta –, és ezeket a kivonatokat később beépítette saját munkájába.

Más szerzők szövegeinek felhasználása, utánzása, jelölt vagy jelöletlen átvétele folyamatosan jelen van az irodalom történetében. Ebbe az igen tág összefüggérendszerbe illeszkednek a szóban forgó könyvben elemzett magyar nyelvű barokk prédikációk. Anélkül, hogy túlságosan elmerülnénk az *imitatio*, az *allusio*, a parafrázis vagy az *aemulatio* elméleti kérdéseiben és példáiban az antikvitástól napjainkig, az idetartozó jelenségek elterjedtségét a legrövidebben jellemezve idézhetjük Bazsányi Sándor szavait: „kultúránk idézetek, vonatkozások és párhuzamok pókhálószerű világa (ahogyan azt a kései Wittgenstein sem tagadná).” (BAZSÁNYI Sándor, *Anyja, lánya jegyese*, Élet és Irodalom, 49[2005], 49. sz., 24.)

Példákat könnyen találhatunk a kortárs irodalomban is a kompiláció alkotó alkalmazására éppúgy, mint a módszer félreértésére – gondoljunk csak Esterházy Péter vendégszövegeire és a hozzájuk kapcsolódó plágiumvitákra, szerzői jogi perekre. Visszafelé haladva az időben: az eredetiség értelmezésében döntő fordulatot a romantika irodalomszemlélete hozott. Az imitáció Cicerótól kezdve kimondva is az írói mesterség elsajátításának eszköze; a humanizmus korában az alkotó tájékozottságának, tudós képzettségének bizonyítéka. A klasszicizmus ugyancsak a költészet megtanulhatóságával hozza összefüggésbe mint szükséges gyakorlatot. Ám a 18–19.

század fordulóján az írói tulajdonjog felértékelésével az elődök utánzását olykor plágiumnak minősítették, ahogyan ez a 19. század elejének hazai „pennaháborúiban” is tükröződik.

Közelítve Maczák Ibolya témájához, a prédikációirodalomhoz: ma már tudjuk, hogy ebben a műfajban is igen régi eljárás mások szövegeinek átvétele. Már a középkori szerzők sem mindig folyamatosan olvasták elődeik munkáit, hanem gyakran úgy használták őket, mint ahogyan ma használjuk a digitálisan rögzített adatbázisokat: kikeresték azokat a részeket, amelyekre szükségük volt mondandójuk kifejtéséhez, és beépítették saját műveikbe. Bárczi Ildikó megfogalmazásában: „A nemlineáris olvasás nem az elektronikus eszközök következménye – vagy ha tetszik: eredménye: a 13. században vált általánossá az igény a könyvek tartalmának globális áttekinthetőségére. Ekkor vált először fontossá, hogy a tartalmak fragmentálása által fogalmi struktúrákat teremtsenek – s ez a strukturalás önálló és meghatározó szellemi alkotás. Megszülethetett az a kíváncsi, hogy ugyanazon könyvben sokféle módon lehessen az egyes információkat feltalálni, hogy az olvasó több különböző útvonal közül választhasson, azon eszközöknek köszönhetően, amelyek egyrészt könnyű és gyors hozzáférést tesznek lehetővé tartalmuk meghatározott részéhez, másrészt lehetővé teszik, hogy ezt különböző szerkezetekben lehessen látni.” (BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi*, Bp., Universitas Kiadó, 2007, 651.)

Az eredetiség megítélése a szakrális irodalom e speciális műfajában egészen más megvilágításba kerül, mint ahogyan azt a profán íróknál, költőknél – akár csak a romantika előtti korszakok irodalomfel-

fogása alapján is – számon kérhetjük. Az egyházi szerzőt a hagyományok megtartására kötelezi a hitgazságok sérthetlensége, az évszázadokon keresztül hangoztatott tanítás tartalmának, sokszor megfogalmazásának, kifejezőkészségének tiszteletben tartása. Maczák Ibolya elemzéseiből ugyanakkor világosan kitűnik, hogy a rendelkezésre álló, jól bevált panelek célszerű kiválasztásával, a források szűkítésével vagy bővítésével, az alkalomnak megfelelő átalakításával, az alkotóelemek átrendezésével igenis új minőséget lehet létrehozni. Ennek értékét a források felhasználásának módja határozza meg. Szerencsés esetben éppen a módszerben mutatkoznak meg a prédikátor írói erényei; a részletesen bemutatott példák gyakran irodalomtörténeti érdemeket igazolnak.

A kiindulási alap és az eredmény aprólékos összevetése mintegy bepillantást enged a prédikációírás műhelytitkaiba. Rekonstruálhatóvá válik, milyen megfontolások vezették a szerzőt, amikor beszédének összeszerkesztéséhez fogott, hogyan zajlott a kompiláció folyamata, hogyan sikerült kitűzött célját megvalósítani. Azért ne tévesszük szem elől: a művészi alkotás misztériumát alighanem ezzel a módszerrel sem lehetséges teljes mértékben feltárni. De talán nem is érdemes kimerítő választ keresnünk afféle kérdésekre, hogy a hálátlan utókor vajon miért biztosít az irodalomtörténetben előkelőbb helyet Pázmány Péternek, mint Stankovátsi Leopoldnak; és hogy vajon Kelemen Didák vagy Egyed Joákim volt-e nagyobb írásművész. Az irodalomtörténész teljesíti feladatát, ha elvégzi az elvégezhető. Maczák Ibolya igen szerencsésen döntött, amikor megválasztotta módszerét. A tényekben ritkán lehet csalódni: a források

és a kompiláció egymásra vetítéséből – nem csekély munka eredményeként – pontosan kirajzolódik mindaz, ami leírható, megszámlálható, mérhető, és így megbízható alapul szolgál a további következtetésekhez. Habár a nagy titok továbbra is megmarad titoknak, a szövegek létrehozásának pontos rekonstrukciója bizonyos írói eszközöket, eljárásokat mégiscsak megragadhatóvá tesz. Ezek jelenthetnek viszonyítási pontot az egyes szerzők elhelyezéséhez az irodalomtörténet tágabb összefüggéseiben.

A szerző megfigyeléseit és eredményeit nemcsak folyamatos szövegben fejt ki, hanem táblázatokban és ágrajzokban is összefoglalja. Ezek meggyőzően bizonyítják lényeges irodalomtörténeti megállapításait. Az elméleti háttérrel legnagyobb részt a korabeli teoretikus művekben rögzített kánonok alkotják. A modern tudomány eredményei Maczák Ibolya számára nem az öntetszelgés eszközül szolgálnak: ott támaszkodik rájuk, ahol felhasználhatók az elmondottak megvilágítására. Ilyen a gráfelmélet: a fatopológia és a csillagtopológia segítségével Pázmány és Csúzy Zsigmond (114), egy más alkalommal Pázmány és Stankovátsi Leopold (153) szerkesztésmódjának jellemzőit szemlélteti és hasonlítja össze.

A szerző nemcsak az átvételek szövevényes hálózatában igazít el, feltárva az egyes szöveghelyek eredeti és másodlagos „tulajdonosait”, hanem egyéb attribúciós problémákat is megold. Jóllehet könyvében éppen azt bizonyítja, hogy egy-egy szövegrészlet változatlanul vagy módosított formában többeknél is előfordul – a kompiláció eredménye, a különböző források felhasználásával összeszerkesztett prédikáció mégiscsak egy bizonyos alkotó ne-

véhez kapcsolódik. Van rá példa, amikor kiderül: erre vonatkozó ismereteink nem helytállóak. Gyulafehérvári levéltári kutatásokból vált világossá: a hagyományosan Kelemen Didáknak tulajdonított műveknek „jobbára Bernárd Pál a szerzője”. Maczák Ibolya felfedezése messze túlmutat az adott életművek értékelésén. Helyesen állapítja meg, hogy ez az adalék „döntően befolyásolja [...] a régi magyarországi irodalom szerzőségi kérdéseiről alkotott nézeteket” is (99).

Különösen érdekesek azok az esetek, amikor a „nyersanyag” felhasználásának módja nemcsak a kompozíció megtervezésében, az arányok kialakításában, a gondolatmenet végigvitelében játszik meghatározó szerepet, hanem lényeges tartalmi vonásokat is megjelenít. Ilyenkor a *dispositio* mellett a retorikai értelemben vett *inventio* (*inventio rhetorica* – nem tévesztendő össze az *inventio poeticával!*) is értékelendő. Jellemző példa erre Kelemen Didák második nagypénteki prédikációja, amelyben Pázmány hasonló tárgyú beszédeiből és egy ugyancsak 17. századi eredetű kegyességi irat németből csehre, majd magyarra fordított és átdolgozott változatából, a *Makula nélkül való tükörből* merít. Maczák Ibolya finom megfigyeléseiből világosan kirajzolódnak a jezsuita és a ferences elmélkedési módok különbségei. Így a szerkezeti elemzés nyomán fontos lelkesítő történeti problémákra is fény derül (118–138).

Szorosan összefügg a politikai eszmétörténettel Alexovics Vazul és Verseghy Ferenc prédikációinak összevetése, különös tekintettel a fény szimbolikájának különböző célú felhasználására (138–148). Maczák Ibolya így ír a két szerző ellentétéről: „A miérttekre Alexovics konzervati-

vizmusának, felvilágosodás-ellenességének és Verseghy liberalizmusának jellemzésével már kielégítő feleletet adtak az eddigi kutatások. Ebben az írásban a hogyanra keresünk választ.” (139.) Elégedetten nyugtázhatjuk: a hogyanra is kielégítő választ sikerült adni. A retorikai hagyományhoz való viszonyok tisztázása elsőrendű irodalomtörténeti érdekű megállapítás.

Ugyanebben a fejezetben Maczák Ibolya kritikátörténeti szempontból is igen fontos vonásokra hívja fel a figyelmet: „mindkét szerző pontosan megfogalmazott elképzelésekkel rendelkezett az egyházi szónoklat gyakorlatát, a beszédírást illetően. Míg Alexovics ezt prédikációskötetének előszavában gyakorlati útmutatásként közölte, addig Verseghy egy retorikaelméleti tanulmányában tette közzé.” (145.)

A munkának az itt említetten kívül több más, a kritikátörténet számára értékelhető megállapítása is van. Az írók önreflexiójához, az irodalmi gondolkodáshoz kapcsolódik az eredetiség és a plágium megítélése az egyes alkotók részéről saját maguk és mások munkásságában (28–30). Ugyancsak rendkívül fontos annak leszögezése, hogy a különféle összeszerkesztési eljárások sok esetben pontosan megfeleltethetők az elméleti művekben rögzített szabályoknak – és ez aligha lehet véletlen. Jeremias Drexel *Aurifodinája* – Maczák Ibolya szavaival – „számos magyarországi könyvtár megbecsült darabja volt – nagyon is elképzelhető tehát közvetlen hatása prédikációirodalmunkra.” (31.)

Bár a könyv legnagyobb részét a prédikációszerkesztésről szól, több vonatkozása az irodalomtörténet egyéb területein is érdeklődésre tarthat számot. Pázmány eleven utóéletének, széles körű recepciójának ékes bizonyítéka műveinek sok feldolgo-

zása. A későbbi korok prédikátorai nemcsak egyházi beszédeiből, hanem a *Kalauzból* is merítettek. Érdekes a műfajok közötti átjárhatóság kérdése is: az elemzések több példával szolgálnak a prédikáció és a meditációs, lelkiségi irodalom vagy éppen a hitviták átfedéseire.

Maczák Ibolya fentebb említett érdemei mellett azt is nyomatékosan hangsúlyoznom kell, hogy jórészt olyan szerzők szövegeiből válogatott, akiknek még a neve

sem fordul elő az irodalomtörténetben, értékelésükről, műveik modern kiadásáról nem is beszélve. Így munkája jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az egyházi irodalom méltatlanul elfelejtett képviselőit újra felfedezzük, és munkásságukat szakszerűen vizsgálva – az adott esetben a szövegalkotás szempontjából – jelentőségükhöz mértén részesüljenek elismerésben.

Bartók István

BEDNANICS GÁBOR: KERÜLŐUTAK ÉS ZSÁKUTCÁK. A MODERN MAGYAR LÍRA KEZDETEI

Budapest, Ráció Kiadó, 2009 (Ráció–Tudomány, 13), 296 l.

Valamely irodalmi korszakra irányuló interpretáció legalapvetőbb kérdései akkor tűnnek fel a jelenlegihez hasonló, Bednanics Gábor monográfiájában jól érzékelhető intenzitással, amikor a hatástörténeti tapasztalatok változásai gyökeresen átformálják a vonatkozó hagyomány utólagosságának, kanonizált megértésének a szerkezetét is. A huszadik század második felének közismert ideológiai korlátai sokáig lassították – mondhatni torzították – e változásoknak az irodalmi autopoiézisszel kölcsönhatásban artikulálható és ekként kirajzolódni látszó alakzatait. Különösen ellentmondásosan formálódott tudományunkban a 19–20. század fordulójának a modern irodalom korszakaihoz kötése, viszonyításuk újrendezése. Bednanics Gábornak a könyv alcímével jelölt – immár szerencsére nem előzmények nélküli – korszakoló javaslata nyilvánvalóan korszerűsíti-aktualizálja a 19. század második felének jelentéskanonát mindenekelőtt azáltal, hogy kimozdítja a századvégi évtizedeket a szimbolizmus célképzetéhez illesz-

tett, merőben átmenetként és előtörténetként jellemzett szerepéből, s historizmusát a modernség kései szakasza felé – és felől – megnyitott távlaton értelmezi újjá. E művelethez előbb természetesen magának e kései szakasznak a reinterpretálására volt szükség, mely folyamat nálunk lényegében az utóbbi két évtized eredményének tekinthető. A tézis továbbá, miszerint a modern magyar irodalom nyitánya nem a Nyugat indulásához köthető, kezd közegegyezésessé válni, bár hangsúlyozandó, e korszakolás nem egyszerűen az adott századforduló periódusának a „belügye”, ahogy a kötet bevezetése ezúttal Derridát idézve állítja: „az archívum kérdése nem [...] a múlt kérdése.” A határ hátrább helyezése ugyanis a modernitás egészének, így éppen az említett kései szakasz revideálásának is a függvénye volt. Ezen epochális-kanonikus reláció tehát csak olyan historikus szemlélet alapján működhet, mely a modernitás periódusait – klasszikus és kései szakaszait – egymás alakítóiként képes felismerni. Olyképp, hogy átlátja: „a